

کتاب مجموعه مقالات

شامل ده مقاله تحلیل محتوای کتاب های درسی

مجموعه مقالات ارائه شده در کنفرانس ها و همایش ها

جلد اول

گردآورندگان :

نسرين نیکدل

دکتر پری مسلمی پور لالمی

سرشناسه: نیکدل، نسرين، ۱۳۴۴-، گردآورنده
 عنوان و نام پدیدآور: کتاب مجموعه مقالات شامل ده مقاله تحليل محتوای کتاب های
 درسی: مجموعه مقالات ارائه شده در کنفرانس هاو همایش ها/گردآورندگان: نسرين
 نیکدل، پری مسلمی پور لالمی، ویراستار نسرين نیکدل.
 مشخصات نشر: رشت: انتشارات دلکام، ۱۳۹۵-
 مشخصات ظاهری: ج.: (جدول) بخش رنگی.
 شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۲۵۳۱-۰-۷
 وضعیت فهرست نویسی: فیپا
 موضوع: کتاب های درسی—ایران—ارزشیابی—مقاله ها و خطابه ها.
 شناسه افزوده: مسلمی پور، پری، ۱۳۵۰، گردآورنده
 رده بندی کنگره: LB۳۰۴۸ ۹۱۳۹۵ ن ۹ الف/
 رده بندی دیویی: ۳۷۱/۳۲۰۹۵۵:
 شماره کتابشناسی: ۴۲۵۲۶۲۷

نام کتاب: ده مقاله تحليل محتوای کتاب های درسی

گردآورندگان: نسرين نیکدل، پری مسلمی پور لالمی

ویراستار: نسرين نیکدل

ناشر: انتشارات دلکام

چاپخانه:

تاریخ چاپ: ۱۳۹۵

نوبت چاپ: اول

تیراژ: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۲۵۳۱-۰-۷

قطع: وزیری

صفحه آرایي: نسرين نیکدل

قیمت: ۱۲۸۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای انتشارات دلکام محفوظ است.

سخنی با خوانندگان

آموزش و پرورش هر کشور نقش مهمی در رفتار فردی و اجتماعی افراد دارد. هدف فعالیت های آموزشی، رشد آگاهی و توانایی های بالقوه انسان است. با توجه به گستردگی و پوشش وسیع فعالیت های نظام آموزشی، لازم است که در طراحی و اجرای فعالیت های آن از مطلوب ترین شیوه ها استفاده کرد تا کیفیت آموزشی ارتقا یابد. در نظام های آموزش متمرکز کتاب های درسی از اهمیت بسیاری برخوردارند و تقریباً عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می گردد. کتب درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط مشی های آموزش دارند، کانون توجه بسیاری از دست اندرکاران آموزش و پرورش می باشد. یکی از پرکاربردترین روش های تحقیق در مطالعات اجتماعی، رفتاری و انسانی روش تحلیل محتوا است. که به واسطه آن می توان میزان تناسب و همخوانی محتوا با هدف های برنامه ی درسی را تعیین نمود. تحلیل محتوای کتاب های درسی می تواند به شکل صوری و عقلانی انجام پذیرد در تحلیل محتوای صوری، با توجه به این که کتاب درسی عنصری اساسی در برنامه ی درسی است، در صورت جذاب و رنگی بودن، داشتن طراحی مناسب، خط زیبا با فواصل مناسب و کاغذ خوب، امکان یادگیری افزایش می یابد. شکل عقلانی، اهمیت فراوانی در تحلیل یا ارزشیابی کتاب درسی دارد. در این زمینه می توان از تناسب محتوا با سطح رشد عمومی دانش آموزان در گروه سنی، تناسب محتوا با ساختار دانش رشته و سطح رشد شاگردان و تناسب محتوا با تجربیات قبلی و یا علایق و انگیزه های دانش آموزان نام برد. که از جمله این روشها می توان از تحلیل محتوای ویلیام رومی، تکنیک مریل و سطح خوانایی گانینگ و... اشاره نمود.

تحلیل محتوا یک مورد خاص در تحقیق مشاهده ای و تحقیق تاریخی اسنادی محسوب می شود و از نظر ماهیت، پژوهشی کمی است که از طریق آن محتوای کیفی منابع مورد بررسی طی دستکاری های آماری به داده های کمی تبدیل می شود. این روش سابقه ای طولانی دارد که آثار آن را می توان در تحلیل کتب دینی مانند انجیل و قرآن

دید، اما به صورت علمی در قرن اخیر و با بررسی و تحلیل مطبوعات دنبال شده است و به حوزه های گوناگون علمی گسترش پیدا کرده است. یکی از مهمترین منابع تحلیل محتوا، کتب درسی هستند. این روش را مطالعه عینی، کمی و سیستماتیک فرآورده های ارتباطی (محتوای آشکار پیام) برای رسیدن به تفسیر پیام، تعریف کرده اند. هدف های اصلی آن را می توان در تحلیل ویژگی های پیام، تحلیل پیشینه ای پیام و تحلیل پی آمدهای پیام خلاصه کرد. یکی از مهمترین انواع آن، تحلیل محتوای مقوله ای است که در آن ابتدا متن (انواع پیام ها مثل فیلم، مجله و...) مورد نظر به اجزایی تجزیه می گردد، سپس با تقسیم اجزا به طبقات گوناگون، فراوانی هر طبقه شمارش و درصدگیری می شود و در پایان آن درصدها تحلیل می گردند.

کتاب درسی، که یکی از مهم ترین مراجع و منابع یادگیری دانش آموزان در نظام های آموزشی محسوب می شود، در نظام آموزشی کشور ما نیز نقش مهمی دارد. به لحاظ این اهمیت و همچنین به سبب نقش محتوای کتب درسی در برانگیختن و تأمین نیازها و نیز تسهیل امر یادگیری دانش آموزان، بسیاری از پژوهشگران، کتاب درسی را به عنوان یکی از رسانه های کارآمد و اثربخش آموزشی محسوب کرده اند که می تواند زمینه ی یادگیری و خودآموزی را برای فراگیران فراهم نماید. یکی از روشهای پژوهشی که برای کتاب های درسی به کار می رود، تحلیل محتوا است. این امر می تواند به روشن شدن مسئله کمک کرده و نقاط قوت و ضعف احتمالی کتاب های درسی را برای اصلاح و تغییر احتمالی محتوا، متناسب با اهداف تعیین شده و اصول علمی پیشنهاد کرده و همچنین شیوه درست طراحی را در اختیار مدیران و برنامه ریزان و مولفان کتاب های درسی قرار دهد. تحلیل محتوا می تواند در طراحی هر چه بهتر و موثرتر کتاب های درسی نقش داشته باشد. این مجموعه با هدف ارائه نمونه عملی تحلیل محتوای کتب درسی به شیوه های مختلف برای دانشجویان دوره کارشناسی تنظیم گردیده است. در انتخاب مقالات سعی شده است موضوعات تکراری نبوده، مساله محور و کاربردی باشد به امید اینکه انگیزه بخش پژوهشگران جوان شود. مولفین این کتاب از نظرات، انتقادات و پیشنهادات شما خوانندگان عزیز استقبال خواهند نمود.

مولفین

تحلیل محتوای کتاب فارسی دوره راهنمایی از بعد تقویت سرمایه اجتماعی^۱ (۱۳۸۶)

پری مسلمی پور،^۲ ملیحه السادات جابری^۳، مهین کرامتی^۴، حسین عاشوری
نودهی^۵

چکیده

این مقاله، به بررسی «تحلیل محتوای» کتاب فارسی دوره راهنمایی از بعد تقویت سرمایه اجتماعی^۱ می پردازد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوای عنوان یکی از روشهای توصیفی تحقیق در علوم انسانی، استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش، کلیه کتابهای فارسی دوره راهنمایی و کتاب آزمایشی سال اول راهنمایی بوده که متون درسی آنها به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفته اند. از چک لیست محقق ساخته به

^۱ این مقاله در همایش کشوری انجمن برنامه درسی به صورت پوستر ارائه شده است.

^۲ دبیرستان اردشیری، مقطع متوسطه (ناحیه ۲)، کارشناس جامعه شناسی، سرگروه استانی جامعه شناسی استان

گیلان-رشت

^۳ دبستان شهدای محراب، مقطع ابتدایی (ناحیه ۲)، کارشناس ارشد جامعه شناسی، سرگروه آموزشی پایه چهارم

استان گیلان -رشت

^۴ مقطع ابتدایی (ناحیه ۱)، کارشناس آموزش ابتدایی سرگروه استانی پایه پنجم استان گیلان-رشت

^۵ مدرسه معلم مقطع راهنمایی (ناحیه ۱)، کارشناس زبان و ادبیات فارسی و دبیر ادبیات مقطع راهنمایی استان

گیلان -رشت

عنوان ابزار اندازه گیری شاخص های سرمایه اجتماعی [اعتماد عمومی و نهادی، مشارکت رسمی و غیررسمی، هنجار های معامله متقابل]، در کتابهای فارسی دوره راهنمایی استفاده شده است. یافته های این پژوهش پس از تحلیل محتوای ازا آن است که تفاوت معنی داری بین کتاب های فعلی و کتاب آزمایشی در میزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی وجود ندارد. همچنین از شاخص، مشارکت رسمی و هنجارهای متقابل به میزان کمی در کتاب های دوره ی راهنمایی بهره گرفته شده است.

مفاهیم کلیدی: سرمایه اجتماعی، اعتماد، مشارکت مدنی، هنجار معامله متقابل

مقدمه

سرمایه اجتماعی، شبکه ها و فرصت هایی برای بسیج منابع به منظور حل بسیاری از مشکلات سیاسی و اجتماعی و راهی برای تقویت همکاری بین افراد یک جامعه است. طی چند دهه ی گذشته، فرسایش شدیدی در سرمایه اجتماعی کودکان و نوجوانان، هم در درون خانواده، و هم بیرون از آن، روی داده است. تحصیلات به عنوان یکی از منابع «سرمایه اجتماعی» نقش موثری در ایجاد هنجارهای اجتماعی؛ یعنی عناصر ذهنی و شناختی سرمایه اجتماعی و عناصر رفتاری دارد. در کشورمان سرمایه اجتماعی با بالارفتن سطح تحصیلات کاهش می یابد (فیروز آبادی، ۱۳۸۴). «کلمن» اولین محقق بود که به بررسی تجربی مفهوم سرمایه اجتماعی و عملیاتی کردن آن و نیز بررسی تاثیر نبود «سرمایه اجتماعی» بر عملکرد دانش آموزان و ترک تحصیل آنان پرداخته است. دانش آموزان در زندگی اجتماعی خود، بازیکنان زمینه ی آموزش هستند. آنها کنشگرانی هستند که باید در مراحل گوناگون، از انتخاب مدرسه ای که، در آن درس می خوانند تا رشته ای که انتخاب می کنند و دانشگاهی که برمی گزینند، اخذ تصمیم کنند. لذا متونی را که در روند آموزش مورد مطالعه قرار می دهند نقش موثری در شناسایی منابع و شاخص های سرمایه اجتماعی خواهد داشت. آموزش و پرورش به عنوان یکی از مراجع مهم آموزش هنجارها و ارزشها در هر کشور از اهمیت ویژه ای برخوردار است در این بین متونی که دانش آموزان در طول دوران تحصیل مورد مطالعه قرار می دهند نقش موثری جهت انتقال این مفاهیم به دانش آموزان دارد. کتاب های فارسی دوره راهنمایی از جمله دروس تاثیر گذاری هستند که دانش آموزان بدون واسطه و مستقیم به دریافت هنجارها و ارزش

ها مبادرت می‌ورزند. با تغییر کتاب فارسی سال اول راهنمایی و تاکید بر آموزش «دانش آموز محور»، بررسی این ماده درسی هم به عنوان یکی از منابع آموزش هنجارها، لازم و ضروری می‌نماید.

شایان ذکر است طبق بررسی‌های به عمل آمده در «استان گیلان» تاکنون تحقیقات چندانی در این رابطه صورت نپذیرفته است. لذا مقاله حاضر در صدد تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره راهنمایی از بعد تقویت «سرمایه اجتماعی» است و به توصیف میزان تقویت شاخص‌های «سرمایه اجتماعی» یعنی [اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، شبکه‌های مشارکت مدنی رسمی، شبکه‌های مشارکت مدنی غیررسمی و هنجارهای معامله متقابل] از طریق متون فارسی دوره راهنمایی پرداخته است.

بیان مساله

امروزه آموزش و پرورش یکی از مناسب‌ترین راه‌های دستیابی به سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود. این نهاد، به عنوان یکی از نهاد‌های تاثیرگذار در ایجاد تغییر رفتار افراد جامعه نقش مهمی را بر عهده دارد. در نظام آموزش و پرورش ما نیز محتوای مطالب آموزشی یکی از اساسی‌ترین منابع و مراجع یادگیری هنجارها و ارزش‌ها در دانش‌آموزان محسوب می‌گردد. در دو دهه‌ی گذشته در کنار مباحث مربوط به سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی، بحث تازه‌ای با عنوان «سرمایه اجتماعی» ظهور یافته است. این نوع سرمایه، هنگامی محقق می‌شود که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل کند اگر سرمایه فیزیکی کاملاً ملموس و به صورت مادی قابل مشاهده است و سرمایه انسانی در مهارت‌ها و دانشی که فرد کسب می‌کند متجلی می‌شود، سرمایه اجتماعی در روابط میان افراد تجسم می‌یابد یعنی گروهی که اعضای قابلیت همکاری و اعتماد بیشتری دارند، کارهای بسیار فراوان تری نسبت به گروهی که فاقد آن می‌باشند، انجام می‌دهند (فیروزآبادی، ۱۳۸۴).

سرمایه اجتماعی معمولاً در سطوح خرد، میانی و کلان تعریف‌های متفاوتی دارد و شاخص‌های عملیاتی کردن آن نیز بر اساس همین تعریف‌های متفاوت، از تنوع فراوانی برخوردار

است. در این تحقیق منظور از «سرمایه اجتماعی»، سرمایه و منابعی است که افراد و گروهها با تاکید بر نقش شبکه ها و هنجار های مدنی از طریق پیوند بایگدیگرونوع ارتباطات می توانند بدست آورند (بوردیو ۱۹۸۶، کلمن ۱۹۸۸ و پاتنام ۱۹۹۳).

شبکه های اجتماعی، که فرد در آن قرار دارد به وی کمک می کند تا از رابطه های اجتماعی برای رسیدن به هدفهای خصوصی و عمومی خود استفاده کند. در این صورت این فرد «سرمایه اجتماعی» بیشتری خواهد داشت. طبعاً برای برخورداری از سرمایه اجتماعی فرد باید با دیگران رابطه داشته باشد و در واقع همین دیگران هستند که منبع واقعی برخورداری از مزایا و امتیازات محسوب می شوند به همین دلیل مفهوم سرمایه اجتماعی با متغیر های مهم جامعه شناسی نظیر؛ [اعتماد، آگاهی، مشارکت مدنی و همبستگی اجتماعی] ارتباط نزدیکی دارد (تاجبخش، ۱۳۷۴).

۱) «اعتماد» که باعث تسهیل در کنش و همکاری می شود و شامل دو بخش «اعتماد عمومی و نهادی» است «اعتماد عمومی» بدین معناست که معمولاً مردم تا چه میزان قابل اعتماد هستند و تا چه میزان امانتدار، صادق و متعهد به قول و قرارهای خود هستند (فیروز آبادی، ۱۳۸۴) و در این تحقیق منظور متونی است که در کتاب فارسی دوره راهنمایی مفهیمی چون امانتداری، صداقت، متعهد بودن به قول و قرار ها، احترام به بزرگتر ها، تلاش و پشتکار برای رسیدن به هدف و... را در بردارد. «اعتماد نهادی» یعنی مردم تا چه میزان به نهادهای اجتماعی، فرهنگی و خدماتی مانند بیمارستان ها، بانک ها، دارایی، مخابرات، و... اعتماد دارند (فیروز آبادی، ۱۳۸۴). در این تحقیق منظور متونی است که در کتاب فارسی دوره راهنمایی به نقش و عملکرد مثبت نهاد های اجتماعی اشاره داشته و اعتماد دانش آموزان را نسبت به آنها جلب می نماید.

۲) «آگاهی و توجه» شامل مجموعه ای از افکار، عقاید و حساسیت ها نسبت به زندگی است (افه و فوش، ۲۰۰۲: ۱۹) از آنجایی که هدف عمومی آموزش و پرورش ایجاد آگاهی است بنابراین از به کار گیری این شاخص در مقاله خودداری شده است.

۳) «شبکه های مشارکت مدنی» دارای دودسته کلی هستند. «مشارکت رسمی»، که به معنای مشارکت در انجمن ها، اصناف، گروههای رسمی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی و... است. در این تحقیق منظور متونی است که در کتاب فارسی دوره راهنمایی به معرفی

انجمن ها و گروه‌های فوق پرداخته و نحوه عضوگیری و مشارکت در آنها را آموزش می دهد. «مشارکت غیررسمی»، شامل مشارکت مذهبی، خیریه و همیارانه است که به معنای مشارکت در جشن و سرور و اعیاد و عزاداری مذهبی، شرکت در انواع فعالیت نیکوکارانه و خیریه مانند [جشن نیکوکاری، تکریم ایتام، جشن عاطفه ها، کمک و قرض دادن وسایل و سایر خدمات همدلانه در روابط همسایگی و شهروندی] می باشد. در این تحقیق منظور متونی است که در کتاب فارسی دوره راهنمایی به معرفی موارد فوق پرداخته و نحوه ی مشارکت غیر رسمی را آموزش می دهد.

۴) «هنجار های معامله متقابل» به این معنا است که اگر من کاری برای شما انجام می دهم به این امید است که شما نیز در برهه ی سخت تر دیگر کاری برای من انجام دهید (پاتنام، ۱۳۸۰: ۳۱۳). در این مقاله منظور متونی است که در کتاب فارسی دوره راهنمایی انجام دادن کاری را همراه با گرفتن پاداش یا مجازات هم زمان آموزش می دهد و به نوعی معامله متقابل در انجام عملی را نشان می دهد.

باعنایت به این امر که دانش آموزان دوره ی راهنمایی در سنین نوجوانی قرار دارند، لزوم درونی شدن ارزش ها و هنجار های فرا گرفته در دوران کودکی ضروری به نظر می رسد. برای آنکه در آینده شهروندانی شوند که به یکدیگر اعتماد کرده و برای تحقق هدف های مشترک به تعاون با همدیگر پرداخته و صاحب یک فرهنگ مشترک شوند در نهایت جامعه ای سالم فراهم گردد (شهابی، ۱۳۸۴)، لازم است که این مفاهیم در کتب درسی آنها درج گردد. لذا تحلیل محتوای کتاب های فارسی دوره راهنمایی از بعد تقویت سرمایه اجتماعی به عنوان یکی از منابع آموزش این مفاهیم، ضروری است.

این پژوهش در پی پاسخ گویی به چهار سوال زیر است:

۱) میزان بکارگیری اعتماد [عمومی، نهادی] در کتاب های فارسی دوره راهنمایی چگونه است؟

۲) میزان بکارگیری مشارکت [رسمی و غیر رسمی] در کتاب های فارسی دوره راهنمایی چگونه است؟

۳) میزان بکارگیری [هنجار های معامله متقابل] در کتاب های فارسی دوره راهنمایی چگونه است؟

۴) میزان به کار گیری شاخص های سرمایه اجتماعی در کتاب جدیدالتالیف فارس اول راهنمایی و کتاب فعلی چگونه است؟

۵) رتبه بندی شاخص های [سرمایه اجتماعی] در کتاب های فارسی دوره راهنمایی چگونه است؟

فرضیه پژوهش

به نظرمی رسد بین کتاب های فارسی دوره راهنمایی درمیزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی تفاوت معنی داری وجود دارد.

روش شناسی

این پژوهش از نوع تحقیقات توصیفی است و باتوجه به این که از طریق تحلیل محتوایی توان روزنامه ها، مجلات، کتاب ها و حتی نوارها را از دیدی مقایسه ای تحلیل کرد. (ساروخانی، ۱۳۷۷) با استفاده از این روش به توصیف سوالات ویژه پژوهش پرداخته شده است. **جامعه آماری** این پژوهش کلیه کتاب های فارسی دوره راهنمایی و کتاب جدید التالیف فارسی اول راهنمایی بوده که از میان آنها متون درسی مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین از کتاب «**راهنمای معلم** فارسی اول راهنمایی» جهت استخراج اهداف کتاب آزمایشی استفاده گردیده است. ابزار این تحلیل چک لیست محقق ساخته بوده که باتوجه به شاخص های سرمایه اجتماعی تهیه گردیده است. اعتبار این چک لیست نیز با استفاده از نظر متخصصان (ضریب توافق) مورد تایید قرار گرفت. جهت انجام محاسبات آماری از نرم افزار **SPSS** استفاده شده است. از فراوانی و درصد برای آمار توصیفی و از آزمون **F** (تحلیل واریانس) برای آمار استنباطی استفاده گردیده است.

یافته های پژوهش

باتوجه به (جدول شماره ۱) میزان به کارگیری «**اعتماد عمومی**» در پایه سوم ۳۳٪ در بالاترین سطح قرار دارد و در پایه دوم ۳۱٪ در پایین ترین سطح قرار می

گیرد. به نظری رسد به کارگیری شاخص «اعتماد عمومی» درمتون فارسی دوره راهنمایی درسه پایه اول تاسوم توالی منطقی رعایت نشده است. همچنین میزان به کارگیری «اعتماد نهادی» درپایه اول ودوم ۲۴ و ۲۳ درصد بوده است و درپایه سوم به ۳۵ درصد افزایش یافته است. به نظر میرسد همراه با رشد سنی دانش آموزان به کار گیری این شاخص نیز بیشتر شده است.

جدول شماره (۱) فراوانی شاخص های سرمایه اجتماعی

شاخص	اعتماد عمومی		اعتماد نهادی		مشارکت رسمی		مشارکت غیررسمی		هنجار معامله متقابل		جمع کل شاخص ها	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
اول	۲۱	۳۲	۱۶	۲۴	۴	۶	۱۲	۱۸	۱۳	۲۰	۶۶	۴۰
دوم	۱۶	۳۱	۱۲	۲۳	۳	۶	۱۵	۲۸	۶	۱۲	۵۲	۳۲
سوم	۱۵	۳۳	۱۶	۳۵	۱	۲	۷	۱۵	۶	۱۳	۴۵	۲۸
جمع	۵۲	۳۲	۴۴	۲۷	۸	۵	۳۴	۲۱	۲۵	۱۵	۱۶۳	۱۰۰

همچنین باعنایت به (جدول شماره ۱)، میزان به کارگیری «مشارکت رسمی» درپایه اول باختصاص ۶٪ فراوانی در بالاترین سطح بین پایه ها قرار دارد و درپایه سوم با ۲٪ به پایین ترین سطح خود می رسد به نظر می رسد علاوه برآنکه میزان به کار گیری این شاخص نسبت به سایر شاخص ها به شدت کم است. سیر صعودی نیز در به کارگیری این شاخص درمتون فارسی دوره راهنمایی رعایت نشده است.

همچنین میزان به کارگیری «مشارکت غیررسمی» درپایه دوم با ۲۸٪ در بالاترین سطح می باشد اما درپایه های اول وسوم به شدت کاهش یافته است به طوری که در پایه

اول ۱۸ درصد و در پایه سوم تنها ۱۵ درصد فراوانی را به خود اختصاص داده است. در نتیجه توالی منطقی در به کارگیری این شاخص نیز رعایت نشده است. باتوجه به (جدول شماره ۱)، میزان به کارگیری «هنجار معامله متقابل» در پایه اول با اختصاص ۲۰٪ فراوانی، در بالاترین سطح قرار داشته اما در پایه دوم و سوم با ۱۳٪ در پایین ترین سطح قرار می گیرد به نظری رسد در به کارگیری شاخص «هنجار معامله متقابل» نیز در «فارسی دوره راهنمایی» سیر صعودی رعایت نشده است.

در (جدول شماره ۱) باتوجه به رتبه بندی پایه های سه گانه، میزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی از نظم منطقی و سیر صعودی برخوردار نیست. چنانچه از لحاظ رتبه بندی به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی، پایه اول در رتبه اول و پایه دوم در رتبه دوم و پایه سوم در رتبه سوم قرار دارد به نظر می رسد علی رغم رشد سنی و عقلی دانش آموزان میزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی در متون فارسی دوره راهنمایی نه تنها رشد نداشته بلکه کاهش نیز داشته است.

جدول شماره (۲) رتبه بندی شاخص های سرمایه اجتماعی

رتبه	درصد	فراوانی	رتبه بندی شاخص
اول	۳۲	۵۲	اعتماد عمومی
دوم	۲۷	۴۴	اعتماد نهادی
پنجم	۵	۸	مشارکت رسمی
سوم	۲۱	۳۴	مشارکت غیر رسمی
چهارم	۱۵	۲۵	هنجار معامله متقابل
-----	۱۰۰	۱۶۳	جمع

باتوجه به (جدول شماره ۲) شاخص «اعتماد عمومی» با اختصاص ۵۲٪ فراوانی هادر رتبه اول قرار دارد. «اعتماد نهادی» با ۲۷٪ فراوانی ها در رتبه دوم، آموزش مفاهیم «مشارکت غیر رسمی» با ۲۱٪ فراوانی ها در رتبه سوم، «هنجارهای معامله متقابل و مشارکت رسمی» با ۱۵٪ و ۵٪ به ترتیب در رتبه چهارم و پنجم قرار دارند.

جدول شماره (۳) مقایسه کتب قدیم و جدید فارسی اول راهنمایی

شاخص پایه	اعتماد عمومی		اعتماد نهادی		مشارکت رسمی		مشارکت غیررسمی		هنجار معامله متقابل		جمع کل شاخص ها	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	رتبه	درصد
اول فعلی	۲۱	۳۲	۱۶	۲۴	۴	۶	۱۲	۱۸	۱۳	۲۰	۶۶	۵۱
اول آزمایشی	۲۹	۴۵	۱۷	۲۷	۸	۱۲	۹	۱۴	۱	۲	۶۴	۴۹
جمع	۵۰	۳۸	۳۳	۲۵	۱۲	۹	۲۱	۱۶	۱۴	۱۱	۱۳۰	۱۰۰

با توجه به جدول شماره (۳) میزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی در سه بعد اعتماد عمومی و اعتماد نهادی و مشارکت رسمی در کتاب آزمایشی سال اول راهنمایی بیشتر از کتاب فعلی است به طوری که میزان به کارگیری این سه شاخص در کتاب فعلی ۶۲ درصد و در کتاب آزمایشی به ۷۲ درصد میرسد. در مقابل شاخص های مشارکت غیر رسمی و هنجار معامله متقابل در کتاب فعلی ۳۸ درصد و در کتاب آزمایشی ۲۸ درصد می باشد. در مجموع نیز کتاب فعلی با اختصاص ۵۱ درصد فراوانی میزان بیشتری از شاخص های سرمایه اجتماعی را به خود اختصاص داده است.

از آنجایی که آزمون F (تحلیل واریانس) توانایی آزمون میانگین تمام گروه ها را دارد. (منصورفر، ۱۳۷۴) برای پاسخ گویی به فرضیه تحقیق از این آزمون استفاده شده است. با توجه به (جدول شماره ۴) نتایج نشان می دهد F بدست آمده برابر با ۱/۰۲ بوده که

از F جدول در هر دو سطح (۳/۸۸ و ۶/۸۳) کوچکتر است. بنابراین با ۹۹٪ اطمینان می توان ادعا نمود که بین کتاب های فارسی دوره راهنمایی در میزان به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی تفاوت معنی داری وجود ندارد. و تفاوت مشاهده شده ناشی از شانس و تصادف است.

جدول شماره (۴) مقایسه کتاب های فارسی دوره راهنمایی در شاخص های سرمایه اجتماعی

F	واریانس	درجه آزادی	مجموع مجذورات	منبع تغییرات
	----	۱۴	۵۳۸/۴	کل
۱/۰۲	۳۷/۳	۲	۷۴/۶	بین گروه
	۳۶/۴	۱۲	۴۳۶/۸	درون گروه

بحث و نتیجه گیری

در همه جوامع، سازمان های اجتماعی وجود دارند یا تاسیس می شوند که به طور آگاهانه و رسمی (مانند مدرسه) و یا ناآگاهانه و غیر رسمی (خانواده، هم سالان و هم کلاسی ها)، از طریق فرایند جامعه پذیری، نکات بسیاری را به کودکان می آموزند، تا بدین وسیله پیوندهای اجتماعی و گروهی تقویت، و اخلاق اجتماعی (سرمایه اجتماعی) درونی شود (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۱؛ کلمن، ۱۳۷۷: ۴۵۰-۴۴۹؛ شارون، ۱۳۸۲: ۱۵۴؛ جیمز، جنکس و پروت، ۱۳۸۳: ۲۹۱-۲۸۸).

خرده نظام مدرسه با وادار کردن اعضای خود به از خود گذشتگی (بابه کارگیری ساز و کار درونی کردن)، تا اندازه زیادی خود را تقویت و سرمایه اجتماعی راقوام می بخشد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۷۵). اعتماد عمومی، از قبیل صداقت، راستگویی، گذشت، احترام به بزرگترها، پشتکار و... علی رغم اینکه از پایه اول راهنمایی به بالا سیر نزولی داشته اما نسبت به سایر شاخص های سرمایه اجتماعی در رتبه اول قرار دارد. نتایج تحقیق جابری و همکاران نیز حاکی از بالا بودن شاخص اعتماد عمومی در کتب بخوانیم دوره ابتدایی است. مرتن معتقد است: هر گاه فرد گرایی مفرط غالب شود و تنها کسب موفقیت هدف افراد باشد این هنجار کارکرد خود را برای نظام بخشیدن از دست می دهد در نتیجه مجازات های نهادی شده که ابزار نظم اجتماعی هستند اثر بخشی

خود را از دست می دهند و همه ی افراد به مهارت ها و وکاردانی شخصی خود باز می گردند در نتیجه مزیت، جای مشارکت اجتماعی را می گیرد و این همان نتایجی است که بعضی از جامعه شناسان آن را ویرانگر وحدت اجتماعی می نامند. نتایج تحقیق « شارع پور» (۱۳۸۰) نیز به رشد فرسایشی سرمایه اجتماعی برای جوانان طی چند دهه ی اخیر، هم در درون وهم در بیرون از خانواده اشاره دارد که توام بارش د فردگرایی و تقدم مصالح فردی به جمعی بوده است.

« تاجبخش» و دیگران از وضع نگران کنندی سرمایه اجتماعی بر اساس شاخص های اعتماد و باور به ارزشهای حاکم بر جامعه گزارش می دهند که در مجموع، حاکی از فضای بی اعتمادی گسترده در سطح جامعه است (۱۳۸۴: ۱۶۴). توجه به عملکرد نهادهای موجود در جامعه و ایجاد آگاهی و نگرش مثبت نسبت به آنها تحت عنوان اعتماد نهادی، در کتاب های فارسی دوره راهنمایی در رتبه دوم قرار دارد. علی رغم اینکه انتظار می رود بارش د سنی و عقلی دانش آموزان در پایه سوم، میزان متون مربوط به اعتماد نهادی بیشتر ارائه گردد، ارائه این شاخص تفاوتی با پایه اول راهنمایی ندارد در نتیجه با رشد سنی و عقل دانش آموزان بسترهای ایجاد اعتماد نهادی در شهروندان آینده به خوبی فراهم نمی گردد. این سیر در تحلیل جابری و همکاران (۱۳۸۶) از کتاب های بخوانیم دوره ابتدایی نیز مشاهده شده است. (صفدری، ۱۳۷۴، و بیات، ۱۳۷۳) نیز به کاهش قابل ملاحظه اعتماد اجتماعی اشاره داشته اند. همچنین (رفیع پور، ۱۳۷۸: ۱۱۱-۱۰۸) در تحقیقی با عنوان آنومی یا آشفتگی اجتماعی اعلام می دارد، میزان اعتماد اجتماعی شهروندان در حد قابل توجهی پایین آمده است. «تاجبخش» و دیگران وضع نامطلوب مشارکت در میان مردم را گزارش نموده و معتقدند در میان مهمترین مسائل جامعه از نظر مردم، مشارکت در آخرین مرحله قرار دارد (۱۳۸۲: ۱۶۴). آشنایی با اصناف، گروه ها و انجمن ها تحت عنوان مشارکت رسمی نیز به میزان کمی در کتاب های فارسی دوره راهنمایی آموزش داده شده است. به طوری که در بین پنج شاخص سرمایه اجتماعی، در رتبه پنجم قرار دارد. هنجار های معامله متقابل که با عنوان

بده بستان های اجتماعی از آن یاد شده است نیز در رتبه چهارم قرار دارد. این سیر در تحلیل جابری و همکاران (۱۳۸۶) از کتاب های بخوانیم دوره ابتدایی نیز مشاهده شده است

نتایج تحقیق «صفدری و بیات» (۱۳۷۴-۱۳۷۳) نیز حاکی از این امر است که میزان بی اعتمادی سیاسی نسبت به مسئولان در بین افراد پاسخگو در حد بالایی قرار دارد.

خرده نظام مدرسه، باید در کنار مهارت های شناختی [ریاضی، تاریخ، جغرافیا و...] شیوه های برقراری ارتباط با دیگران و نقشهایی را که هر یک از دانش آموزان در آینده باید عهده دار شوند را آموزش دهد. (امیرکافی، ۵- ۱۳۷۴: ۱۱۷) و با استفاده از متونی که تحت عنوان مواد آموزشی به آنها ارائه می گردد برای زندگی در جامعه آماده کند تا نحوه مشارکت با نهادهای مختلف اجتماعی را فراگیرند. در مجموع شاخص های اعتماد عمومی و نهادی در کتابهای فارسی دوره راهنمایی در رتبه اول و دوم قرار دارد، اما در زمینه ی ایجاد آشنایی با نحوه مشارکت رسمی یعنی همکاری و مشارکت در سازمان ها، ادارات و هنجار معامله متقابل بین افراد جامعه وارگان های مختلف اجتماعی در حد پایینی قرار دارد.

پیشنهادهای

۱) با توجه به کم بودن میزان به کارگیری شاخص، مشارکت رسمی و هنجارهای معامله متقابل در کلیه پایه ها، پیشنهاد می گردد؛ نویسندگان کتاب های فارسی با مشارکت اندیشمندان جامعه شناسی به بررسی مجدد این کتب پرداخته و این کتاب های را از بعد شاخص های فوق تقویت نمایند.

۲) با توجه به کاهش چشمگیر شاخص های سرمایه اجتماعی در سوم و با توجه به جدید التالیف بودن کتاب اول راهنمایی پیشنهاد می گردد؛ کتاب فارسی دوره راهنمایی مورد بازنگری قرار گرفته و از لحاظ به کارگیری شاخص های سرمایه اجتماعی تقویت گردند.

۳) سیر صعودی آموزش سرمایه اجتماعی به لحاظ پرورش شهر و ندان با مسئولیت در کتاب های دوره راهنمایی به خوبی صورت نگرفته است. لذا پیشنهاد می گردد؛ از مراحل قبل از راهنمایی (ابتدایی) آغاز و با روشی منظم در دوره راهنمایی ادامه یافته و فرازونشیب حاضر در کتاب های فعلی رفع گردد.

۴) با توجه به اینکه محتوای کتاب به عنوان مهمترین منبع آموزشی محسوب می گردد باز نگرى دقیق و سریع این کتاب ها توسط متخصصان علوم ادبى و تربیتى و جامعه شناسى پیشنهاد مى گردد.

منابع و ماخذ

- ۱) امیر كافی، مهدى (۵-۱۳۸۴) اعتماد اجتماعى و عوامل موثر بر آن. كارشناسى ارشد رشته پژوهشگرى اجتماعى. دانشگاه شهید بهشتى. تهران.
- ۲) بیات، فریبرز ۱۳۷۳، رابطه عام گرایی با اخلاق. كارشناسى ارشد رشته پژوهشگرى علوم اجتماعى. دانشگاه شهید بهشتى. تهران.
- ۳) پاتنام، رابرت. دموکراسى و سنت های مدنى. ترجمه دلفروز انتشارات روزنامه سلام. تهران. ۱۳۸۰. ۴) تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعى: اعتماد، دموکراسى و توسعه» شیرازه. تهران
- ۵) جابرى و همكاران، تحلیل محتوای كتاب های بخوانیم مقطع ابتدایى از بعد تقویت سرمایه اجتماعى، ششمین کنفرانس زبان و ادبیات فارسى، ۱۳۸۶
- ۶) اكبرى شلدره اى، فریدون، سنگرى، محمد و... كتاب معلم (راهنمای آموزش) فارسى اول راهنمایى. ۱۳۸۶
- ۷) رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸). آنومى یا آشفتگى اجتماعى: پژوهش در زمینه پتانسیل آنومى در شهر تهران. سروش. تهران.
- ۸) سنگرى، محمد رضا، قاسم پور مقدم، حسین و... فارسى اول راهنمایى (اجرای آزمایشى). ۱۳۸۶
- ۹) سمیعى گیلانى، احمد، حداد عادل، غلامعلى و... دوره راهنمایى. ۱۳۸۶
- ۱۰) شارع پور، محمود (۱۳۸۳). «جامعه شناسى آموزش و پرورش». سمت. تهران.